

ELŐSZÓ

A XXI. században a nyelvtanulás már nemcsak nyelvtani ismeretekre és szókincsbővítésre épül: a kommunikatív szemlélet része lett a beszédcentrikusság mellett az ún. beszédaktusok (*speech acts*, *Sprechakte*, *actes de langage*) ismerete is. Ez alatt azt a kommunikációban szóban is kifejezésre juttatott szándékot értjük, amely által a párbeszéd szereplőire vagy a körülöttünk lévő valóságra közvetlenül hatni szeretnénk, és amelynek a beszélt nyelvben számtalan, többé vagy kevésbé állandósult formája létezik. Ilyen szándékok lehetnek közvetlenül cselekvésre irányulóak, például a kérés, a felszólítás, a parancs, a javaslat, az ajánlat, a tiltás, az ígéret, a fenyegetés, az elfogadás, a visszautasítás, a biztatás vagy a lebeszélés. A mondottak igazságtartalmára vonatkoznak az egyetértés illetve a tagadás. Érzelmünk kifejezését teszik lehetővé az értékelő jellegű, azaz véleménykifejező beszédaktusok, valamint minden egyéb, pozitív, negatív vagy semleges érzelemnyilvánítás. A felsoroltak közös jellemzője, hogy nem csupán a valóság objektív leírására, hanem annál többre törekcsenek, túllépve a nyelv deskriptív funkcióján.

Ez a szótár arra vállalkozik, hogy a francia nyelvben a beszédaktusoknak azokat a megnyilvánulásait mutatja be, amelyek többé-kévsbé rögzült (idiomatikus) formában használatosak. Mint ilyen, hangsúlyosan beszélt nyelvi kifejezéseket és példákat tartalmaz. Tartalmazza az alábbi, a mai francia és magyar köznyelvben és bizalmas nyelvben található, stabil jelentéssel bíró beszédaktust kifejező szókapcsolatokat:

- helyzetmondatok (egy adott szituációban meghatározott szándék kifejezésére szolgáló, állandósult, mondatértékű szókapcsolat, pl. *Tu parles !*)
- beszélt nyelvi, helyzetmondat értékű szólásmondatok (idiomatikus, azaz az alkotóelemek jelentése alapján közvetlenül nem értelmezhető, teljes mondatértékű szólások, pl. *Les carottes sont cuites !*)
- helyzetmondat értékű szintagmák (az alany, vagy az állítmány, vagy mindkettő hiányzik; hiányos helyzetmondatok, pl. *A d'autres !*)

- helyzetmondat értékű mondathatározók, vagy ilyen értékű szólásmondatok (nyelvészeti szempontból önálló predikátumok, periférikus zónában (alany előtt) helyezkednek el, önállóan is alkothatnak megnyilatkozást, ha a közlendő tartalom egyértelmű, pl. *A vrai dire, ...; Si le coeur vous en dit !*)
- indulatszónak megfeleltethető szólásmondatok (ezek hiányos szerkezetű mondatok, pl. *Que diable !*)

A szótár nem tartalmazza viszont az alábbiakat:

- a beszélt nyelvi, szintagma értékű kifejezések, vagyis idiómák (főnévi, névmási, igei, melléknévi, adverbialis, kötőszó-, determináns-, vagy prepozíció értékű, pl. *cordon-bleu, n'importe qui, faire face, ivre-mort, à peine, en attendant que, bien de, sous couleur de*)
- a mondatértékű, de leíró jellegű (szakszóval konstatív, tehát az illokúciós tartalmat nélkülöző) szólásokat (*Le sol s'est dérobé sous mes pieds*)
- a fentiekben definiált helyzetmondatok elemeinek köznyelvi fonetikai, illetőleg táji jellegű variánsait
- a helyzetmondatok gyakran kiegészülhetnek szabad tárgyi vagy határozói bővítményekkel, amelyeket nem jelöltünk, vagy névmásokkal helyettesítettük

Jelenségek: többértékűség, domináns és másodlagos aktus (pragmatikai jelentés), szinonímia.

Ezt a szótárt ajánljuk minden nyelvtanulónak, a kezdőtől a haladóig, minden nyelvtanárnak, fordítónak, de haszonnal forgathatja az is, aki csak érdeklődik a francia nyelv iránt. Használható visszakeresésre, vagy a kifejezés tartalma szerinti keresésre is. Tezaurusz elrendezése segíti a beszédbeli funkciók tudatosítását a nyelvhasználatban.

Köszönettel tartozok a szótár elkészítéséhez nyújtott segítségéért elsősorban Sophie de Pontonx-nak, aki anyanyelvi beszélőként és a Paris 10 Egyetem lexikográfus kutatójaként alaposan átnézte az anyagot, valamint Dr. Bors Edit-nek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docensének, a francia szövegnyelvészet és pragmatika szakértőjének, aki számos értékes tanáccsal és javítással járult hozzá a szótár végleges formájához. Ezenkívül köszönetet mondanék Dr. Bárdosi Vilmos-nak és Denis Le Pesant-nak, akik PhD disszertációm témavezetőjeként az itt közölt kifejezések nyelvészeti háttérébe bevezettek, a szótári kutatások elméleti megalapozásához aktívan hozzásegítettek.

Használati útmutató

A szótár fejezetei a kifejezések beszédbeli szerepe szerinti nagyobb csoportoknak, szakszóval beszédaktus típusoknak felelnek meg. Elsőként az értékelő jellegű, azaz pozitív vagy negatív értékítéletet kifejező szólások, majd az egyetértő, illetve tagadó értelműek következnek. Ezt követik a szándék- majd az érzelemkifejező jellegűek. Végül a szándékot áttételesen kifejező fordulatok (pl. vigasztalás, biztatás, szidás, szemrehányás) és a beszédszervező kifejezések. Ez utóbbiak a párbeszéd lefolyását irányítják, például beszédshituációt teremtenek, vagy zárnak le, más témát indítanak, vagy azt visszavonják, szünetet iktatnak be, nyomatékosítják a korábban elmondottakat, vagy éppen pozitív vagy negatív visszajelzést adnak arról, hogy a beszélő vagy a partner mennyire helyesen értelmezte a mondottakat. A nagyobb fejezetek alfejezetekre oszlanak, ezek alkalmazási terület (pl. személyre, dologra stb.), vagy funkció (pl. ígéret, fenyegetés stb.) szerint tagolják a kifejezések listáját. Az alfejezetek is gyakran nagybetűvel jelölt pontokba rendeződnek, finomabb kategóriák szerint, mint például a visszautasításon belül a kérések visszautasítása, a felelősség elhárítása, a kitérő válasz (pontos válaszadás megtagadása), valamint a részleges visszautasítás. A címszavak maguk a szólások, amelyek ábcérendben követik egymást a pontokon belül.

A címszón belül variánsok szerepelnek. Variánsnak tekintünk minden olyan kifejezést, amely legalább két elemében (rövideknél egy lényeges elemében) megegyezik a többivel, és velük – beszédbeli funkcióját tekintve – teljesen azonos a jelentése. Ezután található a pontos jelentésleírás. Azokon belül zárójelben plusz jellel jelöltük, ha speciális többletértéke, vagy egyedi használati köre van (pl. Nyilvánvaló igazság + szükségszerűség), zárójellel, ha a jelentésárnyalat egy bizonyos használati kategóriára (pl. Minőség (bor), Rossz minőség (teljesítmény), stb.) szűkíthető. A jelentésleírást követi a francia kifejezés magyar megfelelője, amely az esetek többségében nem feleltethető meg teljes egészében a francia eredetinek. Éppen ezért általában két, három, vagy több, hasonló jelentésű magyar megfelelővel próbáltuk érzékelteni a jelentést.

Stíluszintek tekintetében a francia szólások és magyar megfelelőik nem azonosak: adott francia kifejezés variánsa lehet stílusban eltérő, ugyanígy a magyar változatok egymás között is mutathat-

nak különbséget. A nem jelölt francia és magyar kifejezések köznyelvi fordulatok. Külön szimbólummal a bizalmas jellegű (*familier; fam*) a szleng (*argotique; arg*), a népnyelvi (*populaire; pop*) illetve a vulgáris (*vulgaire; vulg*) változatokat jelöltük. Hasonlóképpen a Franciaország területén használatos kifejezésekre nem használtunk jelet, más francia nyelvterületek regionális kifejezéseire viszont igen ((*B*) = belgiumi francia; (*Q*) = québec-i francia szólás). A magyar megfelelőknél a nem nyelvjárási alakok megadására törekedtünk. Minden egyes szám második személyű, tegező névmási alakot (*tu, te, toi, ton, ta, tes*) tartalmazó kifejezésnek elvileg létezik magázó változata is (*vous, votre, vos*). Határt csak a gyakoriság szab: a dolog jellegéből adódóan a gyakorlatban inkább a tegező változatokkal találkozunk. Magázó alakot abban a ritka esetben használtunk, amikor a szólásnak nem használatos a tegező változata.

Az alfejezetek kategorizálása is komoly kihívást jelentett. Az ilyen jellegű fordulatok általában több beszédaktust egyszerre valószínűsít meg, ráadásul az esetek többségében a kontextustól is függ, hogy melyikeket, és milyen mértékben. Állandósult voltuk viszont megerősíti egyik funkciójukat, a többi mellékessé válik. Mindazonáltal sok esetben a kategóriák közötti különbséget közelebről is meg kell határozni annak érdekében, hogy az amúgy is elmosódó határok elfogadható mértékben megkülönböztessék a típusokat.

Ilyen „összecsúszó” kategóriák a pozitív lelkiállapottal kapcsolatosak: a IV.1 alfejezet kifejezései általános pozitív, elégedett lelkiállapotot fejeznek ki, a hangsúly a kiváltott lelkiállapoton van. „Elégedett a lelkiállapotom, megelégedéssel tölt el valami” – ez az alapjelentés. A I.1 alfejezet szólásai viszont konkrét dologgal, személlyel, teljesítménnyel kapcsolatos elégedettségre utalnak, azaz a beszéd tárgyán van a hangsúly, róla szólnak, az elégedett lelkiállapot csak járulékosan érhető tetten. Ugyanígy a II.1 a hallott mondat igazságtartalmára vonatkozik ugyan, a III.5 javaslatra, a VI.4 hangsúlyozott tényre, a VI.7 helyes értelmezésre, de másodlagosan az általuk kiváltott megelégedettség is szerepet kaphat.

A negatív érzelmek terén analóg viszonyok állnak fenn: a IV.2 általános negatív, elégedetlen lelkiállapotot fejez ki, ahol a kiváltott lelkiállapoton van a hangsúly, ez az alapjelentés, míg az I.2 konkrét dologgal, személlyel, teljesítménnyel kapcsolatos negatív vélemény, a III.6 javaslattal kapcsolatos elégedetlenség. A IV.4 al-

fejezetben az elutasító magatartás érdektelenségből fakad (ez utóbbi az elégedetlenséggel leginkább határos), a VI.7-ben az elégedetlenség a meg nem értettségéből, helytelen értelmezéséből fakad, a IV.2 E. és G. pontjaiban rossz előérzetből és csalódottságból. Gyakran ugyanaz a kifejezés mindkét helyre besorolható (*Les carottes sont cuites, C'est la fin des haricots*).

Szintén nem volt könnyű a „Nem”-ként értelmezhető fordulatok besorolása: a II.2 alfejezetben fellelhető szólások használója a tagadás, a III.2 a tiltás, a III.6 visszautasítás, a IV.2 elégedetlenség és a VI.7 a megértés hiánya miatt kénytelen nemet mondani.

A beszédszervező kifejezések között a IV.5 (üdvözlés) és a VI.1 (beszélgetés kezdeményezése) kapcsán megemlítendő, hogy míg az előbbiben a beszélgetőpartnerek korábban nem voltak együtt, és a beszélő nem feltétlenül szólít fel a párbeszéd folytatására, de akár a folytatást is magába rejtheti (*Quoi de neuf ?*), addig az utóbbi szólások csak a beszélgetés indítására törekcsenek.

Az érzelmmel kapcsolatos kifejezéseknél az osztályozásban szerepet kapott az érzés intenzitása is: a IV.2 A. alpont kifejezéseiben az általános elégedetlenség csak negatív érzés, de nem párosul heves érzelmi reakciókkal, a IV.2 C. alpontban viszont konkrét helyzet által kiváltott heves érzelmi reakciókkal van dolgunk. A IV.2 D-ben is erős érzelmi reakció, de a konkrét helyzetre nem történik utalás.

A kötet végén a betűrendes mutató található, amelyben a kifejezések szokásos (többnyire tegezű) alakjuk szerint kerültek rendezésre.